

Ünsiyyət çətinliklərinin etnopsixoloji əsasları

Gülnarə Həmzəbəyovna Əlixanova

psixologiya üzrə fəlsəfə doktoru,

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti

E-mail: gulnare.alixanova@mail.ru

Rəyçilər: psixol.ü.e.d., prof. Ə.T. Baxşəliyev,
psixol.ü.f.d., dos. M.C. İsmayılova

Açar sözlər: şəxsiyyət amili, özünə münasibət, ünsiyyət dairəsi, insanın inkişafı, fəaliyyət prosesi

Ключевые слова: личностный фактор, отношение к себе, круг общения, развитие человека, процесс действия

Key words: personality factor, attitude towards self, communication circle, human development, process of activity

Etnopsixologiyanın mənşəyi qədim filosof və tarixçilər olan Herodot, Hippokrat, Tacitus, Platon, Strabon və Tarixinin əsərləri ilə başlayır. Herodot etnoqrafiyanın və etnopsixologiyanın banisi sayılır. Herodot özünün "Tarix" əsərində ilk dəfə olaraq ətraf mühitin köməyi ilə müxtəlif xalqların həyat xüsusiyyətlərinin və xarakterlərinin müqayisəli təhlilini aparmışdı. Öz müşahidələrinin nəticələrinə əsaslanaraq, tanrılar, skiflərin adətləri və mənşəyi ilə bağlı mifləri özündə birləşdirən İskitin etnoqrafik təsvirini təqdim etmişdi. Herodot iskitlərin hətta qəddarlıq, əlçatmazlıq, şiddət kimi xarakterik xüsusiyyətlərinə də diqqət çəkmişdi. Onun fikrincə, iskitlərin bu cür keyfiyyətlərin təzahürü onların yaşadığı ətraf mühitin xüsusiyyətlərindən (çoşlu çayları və gur otlaq düzənliklərdə) və köçəri həyat tərzindən qaynaqlanırdı.

Qədim Yunanıstanın digər alim tədqiqatçıları da müxtəlif xalqların zehni xüsusiyyətlərinin formalaşmasına ətraf mühitin təsir etdiyini qeyd edirdilər. Hippokrat, insanlar arasındakı bütün fərqlərin, davranışlarının və adətlərinin əsas obyektiv amillərinin insanların yaşadığı ərazinin təbiəti və iqlimi olduğuna inanırdı. Mədəniyyət, adət - ənənələr, xalqların və tayfaların görünüşündə fərqlilikləri qeyd edən qədim mütəfəkkirlər bu amilləri vurğulayırdılar (2, s. 96).

Etnopsixologiyanın banisi J.B.Viko, "Şeylərin ümumi mahiyyəti haqqında" əsərində insanların inkişaf problemlərini, psixoloji xüsusiyyətlərinin şərtləndiril-məsini nəzərdən keçirmiş və inkişaf tarixində hər bir cəmiyyətin üç dövrdən keçdiyini təsbit edirdi:

1) tanrıların dövrü; 2) qəhrəmanlar dövrü; 3) insanlar dövrü

Hər bir insanın müəyyən bir xalqın nümayəndəsi kimi zehni xüsusiyyətləri bu xalqın tarixində ortaya çıxır. Eyni zamanda hər bir fərdin fəaliyyəti onun milli ruhunu müəyyən edir. Etnik fərqlilik problemi, onların xalqların həyatı və mədəniyyətinə, insanların həyatına təsiri çoxdan tədqiqatçıları maraqlandırır. Etnik fərqlilik probleminin ilk tədqiqatçıları onları müxtəlif coğrafi mühitlərin iqlim şəraiti ilə əlaqələndirdilər. Hippokrat "Havada, Suda, Yerlərdə" əsərində "insanlar arasındakı bütün fərqlər, o cümlədən psixologiyada, ölkənin yerləşdiyi yerə, iqlimə və digər təbii faktorlara bağlıdır" fikirlərini irəli sürürdü.

Etnik psixologiyaya dərin marağın növbəti mərhələsi XVIII əsrin ortalarına təsadüf edir. Bu isə sosial münasibətlərin inkişafı, iqtisadi tərəqqi, siyasi və milli müstəqilliyin dərinləşməsi, eləcə də millətlərarası əlaqələrin möhkəmlənməsi ilə əlaqədardır. Eyni zamanda, milli həyat təzi, milli mədəniyyətin və psixologiyanın milli spesifikliyi daha aydın konturları təza-

hür etdirdi. Ona görə də xalqların mədəniyyətinin, mənəvi və psixoloji birliyinin sualları etnopsixologiya elmində özünəməxsus yer tutmuşdur. Mövcud məsələlərin daha maraqlı işıqlandırılması isə Montesquieu, Helvetiusi, Kant, Herder, Hegel və başqalarının əsərlərində öz əksini tapmışdır (3, s. 112).

Tədqiqatçı Monteskyonun fikrinə görə, coğrafi mühit insanların mənəvi xüsusiyyətlərinin və ictimai-siyasi münasibətlərinin ilkin əsasını təşkil edir. Fransız maarifçisi Helvetiusin “İnsan haqqında” kitabında insanların xarakterik xüsusiyyətləri, yaranma səbəbləri və faktorları araşdırılır. Helvetiusa görə, xarakter əsasən başqalarını görmək və hiss etmək üsuludur. O, yalnız bir xalqa xas olur və daha çox ictimai-siyasi tarixdən, idarəetmə formalarından asılıdır. İdarəetmə formalarının, yəni ictimai-siyasi münasibətlərin dəyişməsi milli xarakterin məzmununa özünəməxsus şəkildə təsir edir.

İngilis filosofu Hümenin “Milli personajlar haqqında” əsərində əks olunan mövqeyi də böyük maraq doğurur. Humeyə görə, psixologiyanın milli xüsusiyyətlərinin formalaşmasında əsas amillər sosial (əxlaqi) amillərdir. Hər bir xalqın başqa bir mədəniyyətə münasibətdə və qavrayışda emosional təsirdə özünü göstərən öz xarakteri vardır. Kant isə müxtəlif xalqların xarakterlərindəki fərqləri tanımayanları tənqid edirdi. Kantın fikrincə, milli xarakterin əsas təzahürü digər xalqlara münasibət, dövlət və ictimai azadlıqdan qürur duymaqdır.

Pedaqoji-psixoloji ədəbiyyatda araşdırmalara görə ən inkişaf etmiş konsepsiya Vundtun “Etnopsixoloji konsepsiya”sı hesab edilirdi. Vundt, xalq psixologiyasının vəzifəsini insan cəmiyyətlərinin ümumi inkişafının əsasını təşkil edən psixi proseslərin öyrənilməsində görürdü. Vundt eyni zamanda inkişaf ideyasını nəzərdən keçirir və sosial-psixoloji prosesləri arxa planda qəbul etmirdi.

Tarixçilər üçün mədəniyyət həmişə əsas tədqiqat mövzusu olmuşdur. Etnopsixoloji məktəbin tərəfdarları mədəniyyəti ümumiləşdirilmiş bir anlayış hesab edirdilər. Onlar üçün əsl və əsas reallıq fərd, şəxsiyyət idi və şəxsiyyətin öyrənilməsi üçün hər bir xalqın mədəniyyətini öyrənmək lazımdır. Bu səbəbdən amerikalı etnopsixoloqlar, “şəxsiyyət” anlayışının inkişafına xüsusi diqqət yetirirdilər (4, s. 44).

Erkən uşaqlıqdan gələn ailə tərbiyəsi insanın şəxsiyyətində mütləq bir iz qoyaraq bütün həyatına təsir edir. Hər hansı bir millətdə uşağa qulluq üsulları təxminən eynidir, bununla belə tətbiq edilən üsulların məzmununda müəyyən fərqlər vardır. Hər bir mövcud cəmiyyətdə şəxsiyyət davranışı bir-birindən kifayət qədər fərqlənir ki, bu da nəsildən-nəslə ötürülən milli ənənələr və milli davranış vərdisləri ilə öz həllini tapır. Məhz buna görə də o zamanlar Qərb etnopsixologiyasında təməl daşı deyilən “təməl şəxsiyyət” anlayışı yaranmışdı.

Bu cür şəxsiyyət müəyyən bir cəmiyyətin bütün üzvləri üçün ortaqlıq bir milli təcrübə əsasında formalaşır və təhlükəsiz vəziyyətlərə çatmasına imkan verən psixoloji xüsusiyyətləri özündə cəmləşdirirdi. Daha sonra onu əvəz edən “modal şəxsiyyət” nəzəriyyəsinə görə isə “real həyatda bir xalqın zehni quruluşunun ümumi xüsusiyyətlərinin təzahürünün müxtəlif spektrləri həmişə ola bilər”.

Etnopsixoloji tədqiqatların inkişafı XVIII əsrin sonu - IX əsrin birinci yarısında Alman klassik fəlsəfəsinin verdiyi əhəmiyyətli töhfə idi. Bu ilk növbədə İ. Herder, İ. Kant və G. Hegelin əsərləri ilə bağlıdır. İ. Herder öz əsərlərində etnik ekologiya ideyalarını irəli sürürdü. O, müxtəlif xalqların ekoloji harmoniya və həyat tərzini əsas götürərək onların xüsusi iqlim şəraitində həyata meyilli olduqlarını göstərirdi. Eyni zamanda cəmiyyət tarixi ilə təbiət tarixinin qanunlarının birliyi ideyasını müdafiə edirdi.

Kantın tədqiqatları irsi etnopsixoloji tədqiqatlar tarixində mühüm yer tutur. Kanta görə bir xalqın xarakteri, digər mədəniyyətlərə münasibətində və anlayışında müəyyən edilir. Yalnız

öz xalqının xarakterini tanıyanları Kant millətçi adlandırır. İ. Kant hər bir xalqın xarakterinin formalaşmasında təbii və sosial amillərin təsirinə üstünlük verirdi. G. Hegelin “Ruh fəlsəfəsi” əsəri millətlərin xarakteri haqqında fikirlərin inkişafında mühüm mərhələ idi.

Etnik əlaqələrin, insanlar arasındakı təmasların və ünsiyyətin formalaşması və inkişafı prosesində xarici və daxili (psixoloji) maneələr və ziddiyyətlər mövcuddur. Dövlətlərarası və millətlərarası əlaqələr və münasibətlər səviyyəsində insanlar arasında ünsiyyətdə bu cür çətinliklər ən çox tarixən qurulmuş iqtisadi, siyasi, dini və ya sosial-mədəni xarakterli ziddiyyətlərlə əlaqədar yaranır. İri miqyasda bunlar müstəqilliyin, ərazi bütövlüyünün itirilməsi ilə də əlaqədar məlumat mübadiləsində, elmin, mədəniyyətin nailiyyətlərində, milli biliksizlikdə süni şəkildə yaradılan çətinliklərin nəticəsi ola bilər. Millətlərarası ünsiyyətin daxili maneələri insanların iş, ailə, məişət və şəxsi münasibətlərində tez-tez yaranan qeyri-müəyyənlik, qorxu, düşmənçilik, şübhə və sairə kimi psixoloji xarakterli maneələrdir. İqtisadi, siyasi, sosial-mədəni və ya psixoloji bir təbiətə sahib olduqlarından asılı olaraq onların aradan qaldırılması fərqli yanaşma və araşdırma üsulları tələb edir. Millətin, ayrı-ayrı etnik icmaların və qrupların nümayəndələrinin maraqları naminə, münasibətlərdəki ortaya çıxan ziddiyyətləri və çətinlikləri vaxtında müəyyənləşdirmək, proqnozlaşdırmaq və aradan qaldırmaq üçün millətlərarası münaqişələrə səbəb olmadan sülh yolu ilə qarşılıqlı anlaşma və harmoniyaya nail olunmalıdır.

Ünsiyyət prosesinə gəldikdə, həyat təcrübəsinin bənzərsizliyi özünü inkişaf etdirmə səviyyələrində və idrak proseslərinin təzahürlərində, təcrübə nümunələrində və davranış formalarının zənginliyində özünü göstərir. Bu cür şərtlərin təhlili zamanı psixoloqlar uşaq, yeniyetmə və ya yaşlı bir insanda təzahür etmələri üçün hər yaş qrupunun psixoloji xüsusiyyətlərini nəzərə alırlar (1, s. 65).

Etnopsixologiyanın ümumi olaraq tanınan kateqoriyası, bir millətin psixoloji quruluşu anlayışıdır. Milli xarakter tarixi və sosial-iqtisadi şərtlərlə formalaşır. Milli xarakter, müəyyən bir millətin nümayəndələrinin, davranışlarının adi bir davranış tərzini və tipik bir hərəkət tərzini təyin edən və sosial mühitə, ətraf aləmə, işə, insanlara münasibətlərində özünü göstərən, tarixən inkişaf etmiş sabit psixoloji xüsusiyyətlər toplusudur.

Sosial və gündəlik mühitə münasibət milli xarakterin mühafizəkarlıq, dindarlıq, nikbinlik, bədbinlik və sairə kimi xüsusiyyətlərində təzahür edir. Milli xarakterdə işə münasibət səmərəlilik, praktiklik, dəqiqlik, öhdəlik, təşəbbüskarlıq, passivlik, nizamsızlıq və s. kimi xüsusiyyətlər şəkildə ifadə olunur. Fərqli millətlərin nümayəndələrində bu keyfiyyətlər bir az fərqli təzahürlərə malikdir. Məsələn, amerikalıların, yaponların, almanların və digər millətlərin nümayəndələrinin dəqiqlik, nizam-intizam və zəhmətkeşliyi arasında bir fərq var.

Milli xarakter və milli münasibət anlayışları eyni deyil. İsti iqlimi olan ölkələrdə yaşayan xalqların milli münasibətləri çox oxşar ola bilər, eyni zamanda onların milli xarakterləri çox fərqli ola bilər, çünki hər bir ölkənin tarixi inkişafının öz xüsusiyyətləri, öz ənənələri, adətləri, ritualları və öz mədəniyyəti var. Milli hisslər və duyğular insanların etnik birliyini, maraqlarını və digər xalqlara münasibətinin emosional aspektlərini əks etdirir.

Milli hisslərin həm müsbət, həm də mənfi mənaları ola bilər. Müsbət mənə milli qürur hissi, vətənpərvərlik, xalqına məhəbbət kimi formalarda ifadə olunur. Mənfi – millətçilikdə və şovinizmdə, irqi duyğularda və digər xalqlara münasibətdə yadlaşmada əks olunur. Milli ənənələr və adətlər haqqında kifayət qədər məlumatlı olmamaq digər etnik icmaların nümayəndələri ilə ünsiyyətdə ciddi çətinliklərə səbəb ola bilər. İnsanlar bir qayda olaraq, ənənələrinə, adətlərinə, zövqlərinə çox həssasdırlar, buna görə də onları pozmaq daha məsləhətdir (5, s. 146).

Fərdi xalqlar müxtəlif dərəcədə milli ənənələrə sadıq olmaqla özünəməxsus intellektual

xüsusiyyətlərə malikdirlər. Pedaqoji-psixoloji ədəbiyyata görə, ingilislər və çinlilər müəyyən düşüncə formalarına meyli tənqidlə fərqlənirlər, almanlar isə abstraksiya gücü və formal məntiqə bağlılıqları ilə daha çox seçilirlər. F.Engels ingilislərin və almanların flegmatik və təmkinli olduğunu, fransız və irlandların böyük həyəcanlılığını, təmkinliliyini və qızgınlığını qeyd edirdi: könüllü – iradi fəaliyyət, iradi proseslərin sabitliyi, iradi səylərin müddəti. Yapon və çin xalqının milli xarakterində inadkarlıq kimi keyfiyyətlər, finlərin obyektiv müxalifətə baxmayaraq məqsədlərinə çata bilmələri: onların ünsiyyətçil – insanlar arasındakı qarşılıqlı əlaqə, ünsiyyət və əlaqələrin təbiəti, qruplarda birləşmə gücü.

Bütün qeyd olunan milli psixoloji xüsusiyyətlərin fəaliyyətinin sabitliyi milli kimlikdən irəli gəlir. Milli kimlik, insanların müəyyən bir etnik topluluğa mənsub olduqlarını, milli maraqları, millətlərinin digər millətlərlə düzgün qarşılıqlı əlaqələrini dərk etməsidir. Milli özünü-dərkin funksiyası özünəməxsus milli xüsusiyyətlərini düzəltmək və bu əsasda bir milli icmanı digərindən ayırmaqdır.

Məqalənin aktuallığı. Ünsiyyət çətinliklərinin etnopsixoloji əsasları probleminin əsas təzahürlərini müəyyənləşdirmək, müasir psixologiyanın elmi-nəzəri tələbləri səviyyəsində həmin problemlərin təhlilini verməkdən ibarətdir.

Məqalənin elmi yeniliyi. Ünsiyyət çətinliklərinin etnopsixoloji əsaslarının psixoloji xüsusiyyətləri probleminin təhlili, milli kimlik, milli maraqlar, digər xalqlarla işgüzar fəaliyyət və düzgün ünsiyyətə bələd olmağa köməklik göstərmək yollarını müəyyənləşdirməkdən ibarətdir.

Məqalənin praktik əhəmiyyəti və tətbiqi. Məqalədən elmi yaradıcılıq işində bu mövzu ilə maraqlananlar, eləcə də ali və orta ixtisas məktəblərinin tələbə və magistrləri istifadə edə bilər.

Ədəbiyyat

1. Bayramov Ə.S., Əlizadə Ə.Ə. Sosial psixologiya. Bakı: QAPP-POLİQRAF, 2003.
2. Əliyev R.İ. Etnopsixologiya: qloballaşma və millilik. Bakı: Nurlan, 2007.
3. Крысько В.Г. Этническая психология: Учеб. пособие. - М.: Издательский центр "Академия", 2002.
4. Кураев Г.А., Пожарская Е.Н. Этническая психология: Курс лекций: Учебное пособие. Ростов-на-Дону: Изд-во ООО "ЦВВР", 2000.
5. Лурье С.В. Историческая этнология: Учеб. пособие для ВУЗов М: Аспект Пресс, 2001.

Г.Г.Алиханова

Этнопсихологические основы коммуникативных трудностей

Резюме

В процессе общения люди не только узнают об окружающей среде, но и узнают обычаи и традиции разных народов и этносов, которые также придают особую направленность восприятию реального существования.

Итак, общение есть, прежде всего, главное условие восприятия объективного бытия.

Жизненные факты показывают, что этнопсихологическая основа коммуникативных трудностей также своеобразно участвует в проявлении психических процессов.

G.H. Alikhanova

Ethnopsychology bases of communication difficulties

Summary

In the process of communication, people not only learn about the environment, but also master the customs and traditions of different peoples and ethnic groups, which also give a special direction to the perception of real existence.

So, communication is, first of all, the main condition for the perception of objective existence. Vital facts show that the ethnopsychology basis of communication difficulties also participates in a unique way in the manifestation of mental processes.

Redaksiyaya daxil olub: 04.04.2022